

УДК 329.78.001

М. Ф. ГОЛОВАТИЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом, м. Київ

ПІДГОТОВКА МОЛОДОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ЯК ДІЙОВИЙ ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОГО КОНСЕНСУСУ

Наукові праці МАУП, 2007, вип. 2(16), с. 68–73

Розглянуто актуальні питання формування молодшої національної еліти не як етнічного феномена, а як обов'язкового елемента становлення національної держави. Наукова постановка проблеми ґрунтується на аналізі сучасного стану еліти України, у тому числі молодшої.

В Україні ніколи за усіх часів не бракувало кращих провідників нації, еліти взагалі — політичної, економічної, духовної, адміністративної чи будь-якої іншої. Скоріше така еліта за різних обставин у минулі століття не могла реалізуватися ні у власних, ні у загальнонаціональних інтересах, сповна послугувати інтересам свого народу. Якщо це так, то логічним є питання, чи маємо ми таку національну еліту в Україні сьогодні і чи може вона цілком слугувати всім нам, національній державі, яку творимо вже шістнадцять років. На нашу думку, поки що такої еліти ми не маємо, бо по-справжньому загальнонаціональною еліта стає тоді, коли вона усвідомлює, дотримується і всіляко намагається зберегти національні традиції, культуру, мову, духовні орієнтири і цінності, розвинути їх у подальшому; скерована на поглиблення національно-демократичних ідей, їх утвердження і подальший розвиток; у кризових ситуаціях суспільного розвитку свідомо бере на себе відповідальність за реальний стан справ у суспільстві.

Справжня національна еліта в Україні лише формується, а поки що в органах керівництва державою, обласних, районних, міських адміністраціях, радах, політичних партіях і об'єднаннях переважають люди середнього і старшого віку, а за професійною ознакою економісти та юристи. Вкрай мало серед них педагогів, психологів, соціологів, а головне — професійних менеджерів-управлінців, людей, що спеціально підготовлені до управління. У зв'язку з цим надто слабкими є і самі апарати управління, державні адміністрації, які зі зміною керівника-лідера фактично змінюються якщо не повністю, то на половину — це незаперечний факт. Про яку спадкоємність стратегії, тактики, досвіду, культури управління, вирішення державно-господарських проблем тут може йтися?

У національній державі провідна верства еліти має бути не лише професійно підготовленою, а й яскраво вираженою, характеризуватись за етнічною, національною ознакою, бо інакше вона обов'язково буде перебувати осторонь ос-

новних інтересів титульної, провідної нації. А відтак серйозно постає проблема як відбору, так і професійної підготовки еліти, налагодження механізму її функціонування в інтересах держави. Йдеться передусім, зрозуміло, про молоду еліту України.

Чому ми не маємо сьогодні по-справжньому національної еліти, у тому числі молодої? Відповідь на це питання слід шукати не лише у сучасному стані українського соціуму, в умовах, що обґрунтовують наше життя, а в нашій історії, що сягає багато століть. У колишніх Росії, СРСР, Україні (у складі СРСР), на відміну від інших країн, ніколи не було так званого “урядового”, правлячого класу, який спеціально підбирається, готується і використовується для управління державою, хоча урядовці, бюрократи поцінювалися і в Російській імперії.

Зазначимо, що тут є і проблема соціального характеру. По-суті, елітарність значною мірою пов’язана з духовною творчістю, а така творчість, у свою чергу, завжди була та є зумовлена існуванням і діяльністю саме владарюючого класу. Згідно з Платоном, державні функції можуть успішно виконуватися лише аристократами, які до того ж отримали спеціальну освіту і виховання. Ремісники, селяни і раби, на його думку, мали виконувати лише другорядну, “чорнову роботу”. Свою “ідеальну державу” Платон протиставляв демократії, в якій здійснюється влада “сильного звіра” — черні, демосу [3, 16–17]. Зрозуміло, що в роки більшовицької ідеології подібні тези, навіть видатних учених, філософів, взагалі не цитувалися, їхні думки не враховувались, коли йшлося про існування країн.

Після жовтневого перевороту 1917 року в Росії влада дісталася так званим пролетаріату і селянству зовсім не випадково, а цілком продумано і планомірно, і це мало винятково унікальні наслідки для всієї колишньої царської імперії. Відомий ідеолог консервативного крила батьків-засновників США А. Гамільтон з подібного приводу писав: “У суспільстві є окремі і численні, більшість. Перші багаті, у них хороше походження. Другі — маси народу. Кажуть: голос народу — голос божий. Але це не так. Народ мінливий, підвладний хвилюванням, він рідко судить вірно. Дайте їм (масам. — М. Г.) волю і вони будуть гнобити не багатьох” [22, 20].

Фактично подібну ситуацію ми мали в Росії після 1917 р., коли під гаслом “Ми університетів не закінчували” люмпени нищили інтелігенцію, власну еліту в ім’я світлого “соціалістичного”,

“комуністичного” майбутнього. Жорстоко критикуючи революційні сили, що повстали проти влади еліти, Ніцше писав: “Немає нічого страшнішого варварського стогону рабів, які навчилися дивитися на своє існування як на певну несправедливість і таких, що вчиняють дії до того, аби помститися за себе і за всі попередні покоління” [13].

Радикальним, але максимально об’єктивним щодо оцінки інтелігенції був видатний російський історик В. Ключевський, коли зазначав, що росіяни, на відміну від західноєвропейських народів, “не вміють стояти за закон”, тому що вони — нація спостерігачів, але не соціальної дії: “Ми музиканти, — писав він, — що відвикли грати через звичку розмірковувати про музику” [17, 444]. Може, це дещо й образне висловлення, але воно не позбавлене сенсу визначення.

Сучасна українська еліта, якщо про неї говорити в цілому і предметніше, сформувалася переважно із представників радянського та дещо пострадянського періодів існування СРСР і новітньої України. Тож природно, що фактично до сьогоднішнього часу вона мало, а в багатьох випадках абсолютно не зацікавлена у формуванні молодої еліти, до того ж національної української, оскільки переважно живе і конкурує в рамках своєрідного закритого кланово-корпоративного клубу. Виняток тут становлять поодинокі спроби окремих лідерів привести в політику хіба що власних дітей, що скоріше є прикладами своєрідної династичної політико-елітарної діяльності. Синів і дочок відомих політиків з кожним роком стає все більше у всіх гілках влади — і на загальноєвропейському, і на місцевому рівнях. А найголовніше — правляча еліта в Україні, як вже зазначалось, здебільше не є українською: ні за своїм етнічним походженням, ні за якостями, ні за інтересами, які переслідує. Яка ж вона тоді? Українській еліті характерна надто швидка трансформація, мімікрія за політичними уподобаннями та орієнтаціями. Вона не лише строката, а й мало прогнозована у своїй поведінці, безвідповідальна перед своїми партіями, народом, а тому легко переходить від одного політичного табору до іншого. Коли йдеться про строкатість української еліти, то мається на увазі її розподіл за характером:

- *тоталітарна еліта* — еліта монопольної авторитарної влади;
- *ліберальна еліта* — еліта більш демократичної влади;
- *домінантна еліта* — еліта демократичної орієнтації;

- *демократична еліта* — тяжіння до сильної законодавчої, виконавчої, судової влади, їх розподілу та рівноваження.

Але найбільш точно можна говорити про домінування в Україні саме тоталітарно-ліберальної еліти, яка складається з колишніх партійно-комсомольських (КПУ, ЛКСМУ) працівників — функціонерів і тих, хто має пряме відношення до соціально-ринкової, підприємницької діяльності, до бізнесу. Щоб упевнитися у такому твердженні, достатньо зробити хоча б споглядальний аналіз складу Верховної Ради, уряду, місцевих органів виконавчої влади України. Так, лише у Верховній Раді України п'ятого скликання налічується тринадцять найбагатших олігархів України. Найбільше багатих людей у Партії регіонів, у блоці Юлії Тимошенко¹.

Українську еліту майже неможливо класифікувати сьогодні за відповідними науковими критеріями і підходами, які зазвичай використовують спеціалісти. Так, окремі політологи, зокрема В. Полохало, наполягають на тому, що стосовно України треба вести мову, мовляв, про так звану “псевдоеліту” і що це явище, притаманне більшості тоталітарним і неототалітарним суспільствам. З такою точкою зору важко погодитися, бо тоді доведеться визнати, що справжньої політичної еліти у сучасній Україні взагалі немає. Більш логічною є, на нашу думку, точка зору відомого історика О. Субтельного, який стверджує, що з 1991 р. в Україні сформувалися і діють такі основні типи політичних еліт: правляча; опозиційна; молода (що лише формується); регіональна і міжрегіональна [18]. Не вдаючись до кількісного чи якісного аналізу кожної з цих груп політичних еліт України, зазначимо, що найбільш помітними з них є правляча та опозиційна. А щодо молоді (не лише за віком) української еліти, то вона з початком незалежності України формувалася і гуртувалася як здебільше носій національно-культурних ідей і цінностей, але поступово надто помітним явищем для українського політичного життя стало не стільки формування нової національної політичної еліти, діяльність якої максимально відповідала б соціальним і політичним викликам новітньої країни, скільки пристосування старої еліти до нових умов життя, а головне — прагнення господарювання. Для долі творення національної держави це мало чи не вирішальне значення. Так, більшість української еліти з перших років незалежності України досить своєрід-

но сприйняли точку зору, що еліта, мовляв, не може бути бідною. Таке гасло спричинило швидке і потужне зрощування політики та економіки. Відтак, у середовищі української еліти все більш помітним явищем виявилися кланово-корпоративний принцип і характер діяльності. Це була і є сьогодні надто загрозлива ситуація не лише для соціально-економічного розвитку України, а для її долі взагалі. Справа в тім, що український бізнес (у нашому контексті — еліта), як і раніше, намагається сьогодні не стільки нагромадити капітали та інші статки власними зусиллями і працею, скільки робить це переважно за рахунок перерозподілу державного бюджету, лобіювання власних економічних інтересів через законодавчу базу, за рахунок вивозу і розміщення капіталів за кордоном. Зрощування політики і бізнесу стало найпомітнішим явищем України в добу національного державотворення.

Досить слушною є думка стосовно сучасної української еліти відомого українського вченого-управлінця Г. Щокіна, який зазначає, що після руйнування тоталітарної системи кадрова робота в Україні взагалі була кинута напризволяще, у вир недорозвинутого політичного ринку, коли на хвилі популізму, використовуючи демократичні процедури, до влади подекуди прийшли демагоги, які виявилися спритнішими за минулих представників компартійної еліти [21, 135]. Зрозуміло, що соціальній стабільності української держави це аж ніяк не сприяє.

Недоліки української, особливо загальнонаціональної, еліти багато в чому криються в її гіпертрофованому прагматизмі, одномірності. Багато представників еліти “дориваються” до влади, як до самоцілі, але, лише здобувши владу, намагаються задатися доленосним питанням: задля чого вона їм потрібна?

Для сучасної української еліти будь-якого рівня характерний киевоцентризм з ледь помітним поділом на київську, донецьку, дніпропетровську і трохи харківську еліту, хоча суттєвої різниці між цими групами визначити майже неможливо. Скажімо, якщо колишній компартійній еліті (України, СРСР) були притаманні такі головні риси, як комчанство, самовпевненість, відірваність від народу, невміння спілкуватися з ним, то ці риси перебрала на себе і сучасна українська еліта. До її рис додалися економічна сила, безкультур'я, байдужість і жорстокість. Не поціновується навіть найвища людська цінність — життя. А відтак, знецінені моральність, духовність, кращі людські якості.

¹ Див.: Блик. — 2007. — 8 черв.

Якщо вести мову про найважливішу ознаку, якої бракує сучасній українській еліті у концентрованому вигляді, то це державницька відповідальність за свої практичні дії, низький рівень загальної і політичної культури. Видатний традиціоналіст, класик українського консерватизму В'ячеслав Липинський свого часу наголошував, що політична культура — це глибоке усвідомлення елітою свого не просто класового, а передусім національного інтересу, активна творча діяльність щодо його реалізації у процесі служіння своїй державі та у здобутті політичної влади. Для багатьох представників нинішньої української еліти, між тим, здобуття влади є самоціллю, егоїстичним, але не державницько-національним устремлінням. Коли б це було навпаки, то Українська держава не лише була б справді національною, але повстала би власним громадянам і світові принципово в іншій якості.

Соціальна практика наочно підтверджує, що формування національної еліти не може бути якимось спонтанним, довільним, неорганізованим процесом. Тут можна виокремити дві складові цього складного і багатоаспектного явища, коли до того ж ідеться про формування нової, молодшої еліти. Перша пов'язана із загальносуспільними, основними засадами формування еліти у будь-якій державі: це система освіти, особливо гуманітарної, та тієї, що стосується створення спеціальних елітарних навчальних закладів, і широкий молодіжний рух як специфічна теоретико-практична школа підготовки еліти, управлінських кадрів.

Друга складова характеризується наявністю цілеспрямованої державної політики підготовки національної еліти. Тут маємо визнати, що наявність у новітній Україні кількох навчальних закладів, що іменують себе елітарними, широка мережа факультетів політології, соціології та психології, зовсім не ставлять на меті завдання справді формувати національну еліту, як це робиться на спеціальних факультетах у таких відомих університетах, як Сарбона, Кембридж чи Оксфорд. У цих або їм подібних навчальних закладах, як то було колись у Вищих партійних школах, створених КПРС, КПУ, в Академії суспільних наук при ЦК, КПРС, підготовка еліти велася цілеспрямовано, за підтримки і стимулювання з боку держави. Те ж саме можна сказати і про молодіжний рух. У багатьох країнах нова національна еліта здебільше виростає з молодіжних організацій, діяльність яких не те, що підтримується законодавчо, але навіть фінансується державою. Це вигідно ще й

тому, що за рахунок молодіжного руху держава полегшує собі завдання виховання молоді взагалі. Для цього держава, її органи активно фінансують молодіжні проекти і програми, регіональні та загальнонаціональні молодіжні заходи. За подібною схемою досить помітно і результативно в колишньому СРСР діяли комсомол, піонерська організація, які і були школою майбутньої комуністичної еліти.

З перших років незалежності України дитячий, молодіжний, жіночий рухи також почали інтенсивно розвиватися, а звідси і була надія, що вони посядуть помітне місце у суспільному житті України як дійові форми виховання, соціалізації молодого покоління, підготовки нової політичної еліти. Цього, на жаль, не сталося: вже після 1996 р. дитячий, молодіжний і жіночий рухи, позбавлені необхідної підтримки та стимулювання з боку держави, майже згорнулися. Не стали відчувати суттєві потреби у створенні молодіжних крил, осередків і політичних партій в Україні, саме тому майже немає молодих політичних лідерів у сучасній Україні.

Тепер щодо специфічних засобів державної політики, спрямованої на формування молодшої національної еліти.

У багатьох країнах (європейських, скандинавських) законодавчо регулюється віковий склад (у тому числі жіноча когорта) парламентів, урядів, місцевих органів влади, використовуються різні системи квотування, які роблять політику, державну службу, управлінську сферу більш доступною для молоді. Нагадаю, що до складу Верховної Ради України за усі скликання у незалежній Україні входило не більше 5–19 народних депутатів віком до 28 років (молодіжний вік в Україні), майже не було жодного міністра до 28 років, а Президентом України може стати людина, якій, як відомо, виповнилося 35 років. І справа тут не в тому, щоб мати молодих політичних, державних, громадських лідерів, а в тому, щоб забезпечити право молодих людей претендувати на такі посади і соціальний статус.

Оскільки молода еліта об'єктивно потрібна в усіх сферах суспільного життя, як закономірна засада їх поступального розвитку, то подібний аналіз легко здійснити, скажімо, щодо освіти, науки, культури, будь-де, але статистика та якісні показники в Україні не налаштовуватимуть на оптимістичну ноту. Наголосимо, що саме масове відчуження молоді від владних функцій, суспільно-політичного життя серйозно деформувало її свідомість до 1991 р., породило розчарування в

одних і викликало невдоволення політичною системою у других.

Підсумовуючи викладене, акцентуємо увагу на найголовнішому.

По-перше, у концентрованому стані, в об'єднанні навколо головних національних інтересів, ми української національної еліти на сьогодні ще не маємо, хоча провідні, унікальні представники титульної нації є у будь-якій сфері нашого суспільного життя.

По-друге, коли ми ведемо мову про національну еліту, то маємо пам'ятати про складні та ненаалагоджені у найкращий демократичний спосіб взаємини еліти і народу. В Україні політична еліта не є, як те необхідно для забезпечення суспільного розвитку країни, позакласовою соціальною групою, що виражає інтереси суспільства в цілому. Насправді це верхівка владарюючого класу, яка управляє суспільством лише заради існуючої підтримки соціальної системи, до того ж верхівка значною мірою формальна.

Відтак, нинішня українська еліта своїми рисами, якостями, формами багато в чому антинародної діяльності потужно спричиняє народження відповідної української бюрократії, яка, ще за висловом К. Маркса, вважає себе кінцевою метою держави і виражає сукупний інтерес владарюючого класу, тобто тієї самої еліти. Коло, як кажуть, замикається.

Молода українська еліта, яка значною мірою могла би забезпечити соціальний і політичний консенсус, соціальну стабільність, сьогодні лише формується. Це тривалий і складний процес, прискорити і підвищити ефективність якого могли б лише конкретні дії держави, її вплив на це, зокрема, через освіту, науку та ін.

Література

1. Аристотель. Политика. Соч. — М.: Политиздат, 1970. — Т. 4. — 485 с.
2. Арон Р. Этапы развития социологической мысли. — М.: Изд-во ПРИОР 1993. — 451 с.
3. Ашин Г. К., Понеделков А. В., Игнатов В. Г., Старостин А. М. Основы политической элитологии: Учеб. пособие. — М.: Изд-во ПРИОР, 1999. — 301 с.
4. Бердяев Н. А. Философия неравенства. — М.: Россия, 1990. — 522 с.
5. Головатий М. Ф. Професія політик. — К.: Парламентське вид-во, 2000. — 125 с.
6. Головатий М. Ф. Соціологія політики. — К.: МАУП, 2003. — 261 с.
7. Головатий М. Ф. Політична психологія. — К.: МАУП, 2006. — 400 с.
8. Головенько В. А., Корнієвський О. А. Український молодіжний рух: історія та сьогодення. — К.: Академпрес, 2003. — 85 с.
9. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства // Україна і світ на зламі тисячоліття. — К.: Генеза, 1999. — 431 с.
10. Делюга В. Общество, кадры, элита: Польша — 80-е годы. — М.: Политиздат, 1993. — 391 с.
11. Макиавелли Н. Избр. соч. — М.: Политиздат, 1982. — 537 с.
12. Малькова Е. П. Фролова М. А. Массы. Элита. Лидер. — М.: Рекорд, 1992. — 385 с.
13. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла. — М.: Полис, 1990. — 343 с.
14. Політологічний словник: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка. — К.: МАУП, 2005. — 791 с.
15. Пряжников Н. С. Психология элитарности. — М.: Полис, 2000. — 491 с.
16. Скальковский К. А. Современная Россия. Очерки нашей государственной и общественной жизни. — СПб.: Астория, 1889. — 351 с.
17. Скальковский К. А. Наши государственные и общественные деятели. — СПб.: Астория, 1891. — Т. 9. — 511 с.
18. Субтельний О. Україна. Історія. — К., 1993.
19. Феофан Прокопович. Слово о власти и чести царской // Феофан Прокопович. Соч. — М.; Л.: Астория, 1961. — 487 с.
20. Шведа Ю. Р. Політичні партії: Енцикл. слов. — Л.: Асторіябія, 2005. — 487 с.
21. Щёкин Г. В. Социальная теория и кадровая политика: Моногр. — К.: МАУП, 2000. — 491 с.
22. Dye T. Whos Running Amensa, — New Jersey, 1978.

У політологічному аспекті проаналізовано стан сучасної української еліти, її вплив на процеси державотворення. В новітній Україні має місце болісний, довготривалий процес формування принципово нової еліти, якій ще бракує легітимності, національного характеру, більшої відповідальності перед народом.

В политологическом аспекте проанализировано состояние современной украинской элиты, ее влияние на процессы развития государства. В новейшей Украине идет болезненный, долговременный процесс формирования принципиально новой элиты, которой еще не хватает легитимности, национального характера, большей ответственности перед народом.

The present paper analyzes, in terms of political science, the status of the contemporary Ukrainian elite and its influence on the State building and developing processes. Modern Ukraine experiences a painful, long-standing process of forming fundamentally new elite that lacks as yet legitimacy, national character, and greater responsibility with respect to the people.

Надійшла 30 травня 2007 р.